

СЛОБОДАН ВАЛОВИЋ

**НЕОЛИТСКО НАСЕЉЕ У РАТИНИ И ЊЕГОВО МЕСТО
У ВИНЧАНСКОМ КУЛТУРНОМ КОМПЛЕКСУ**

Обимна заштитна истраживања праисторијског локалитета „Дивље поље“ у селу Ратини код Краљева, која су у оквиру трогодишњег научно-истраживачког пројекта¹ обављена у току 1982. и 1983. године, потврдила су претпоставку да се на овом терену налазе остаци винчанског насеља² и пружила значајне податке за ближе упознавање проблематике ширења винчанске културе и праваца комуникација финалнонеолитског периода централног Балкана.³

Сам локалитет је лоциран на високој речној тераси, на десној обали Ибра, код његовог ушћа у Западну Мораву. Својим положајем насеље је било природно брањено стрмим обронцима терасе ка северној и источној страни, до чијег су подножја сигурно досезале високе воде у време изливања реке.

На јужној граници насеље је било окружено ширим ровом, код кога, због хемијског састава земљишта, није било могуће констатовати остатке палисада. Овај ров, као и простирање површинских налаза, сугеришу овални облик насеља, чија источна граница зна-

тно одступа од моравске ивице терасе. Према садашњим теренским запажањима, површина насеља се може проценити на око два хектара, при чему постоје индиције да је оно у својим појединим фазама унеколико мењало свој обим.

На површини, обухваћеној истраживањима у току 1982/83. године, јасно су се могла уочити два основна грађевинска типа насеља: старије — земуничко и млађе — са надземним објектима. При том треба истаћи да оваква привидна сличност у следу типа архитектуре са самом Винчом ни у ком случају не сме бити доведена у било какву директну аналогију, самим тим што земунице у Винчи припадају старчевачком слоју, бар како то показују стратиграфски најдубљи налази. Међутим, директне аналогије у начину оснивања и каснијег развоја чисто винчанских насеља налазимо у два локалитета.

Један до сада није стручно истраживан и о њему смо податке добили од археолога — аматера и колекционара М. Црноглавца, који нам је указао на постојање земуница на обали Западне Мораве, на месту званом „Лађариште“ у Врњачкој Бањи, дакле око 30 километара западно од Ратине, са кога потиче део експоната његове приватне збирке. У збирци се могу уочити и предмети који се оријентационо могу датовати у крај Винче — Тордош II и Винчу — Плочник.

Други локалитет који потврђује овакав систем развоја насеља свакако је Напреље код Новог Пазара, где су, према ауторима, запажене веће јама овалног облика пречника 2—2,5 м, које према резултатима истраживања у Ратини, свакако, у овом моменту, смемо да припишемо земуничком насељу. Према датовању Напреља у фази Градац — Плочник,⁵ долазимо до заједничких компоненти, које указују да је оснивање насеља у средњем току Западне Мораве, а затим највероватније и долином Ибра све до Санцака у фази прелаза млађег неолита у финални, текло уобичајеним и разрађеним методом постављања привременог-земуничког насеља на чијем је месту, тек после стабилизације, долазило до подизања насеља са класичним формама надземне винчанске архитектуре.

Када је реч о самом насељу на „Дивљем пољу“ у Ратини, откривене земунице указују на вишећеличне објекте релативно велике површине — до 40 м². Својим дном оне су сезале до дубине од 1,50 — 1,70 м. у здравицу. Подови у две откривене земунице формирану су помоћу слоја жуте масне иловаче, наносене на лесну површину, која се јавља на релативној дубини од 2,40 м. На овом

месту би, можда, требало истаћи чињеницу да је то данас ниво на коме се — према казивању мештана — налази и први ниво подземних вода у време кишних сезона.

У једној земуници, о којој је реч, откривени су остаци калотасте пећи, која је, према налазима недовољно печеног и због тога одбаченог керамичког материјала, са сигурношћу служила као керамичарска пећ, у којој је, поред посуђа, печен и такав материјал као што су антропоморфне фигурине, тегови пљоснатог или кугластог облика. Поред тога у овим објектима су налажена и ватришта, од којих је посебно занимљиво једно — испод кога се налазио сахрањен скелет мањег биљоједа. Оваква појава сахрањивања испод пода, у близини или испод огњишта, не само животиња, већ и људи, позната је у праисторији, па потврђује да ни становници винчанског насеља у Ратини нису одступили од уобичајених схватања која су владала у култно-религиозним схемама овог периода.⁶

Млађе насеље, са надземном архитектуром, имало је, према садашњем стању истраживачких радова, сигурно две сукцесивне грађевинске фазе. Куће су биле већих димензија, а грађене су без темељне стопе, са кочевима једноставно пободеним у мање јаме фундиране речним облутцима. Поједини стамбени објекти, а то се односи, пре свега, на оне из старије фазе надземне градње, имали су подове од лепа са потпатосницама од дрвених облица. И у надземним објектима констатовани су трагови пећи-калотастих, а као битан детаљ треба напоменути да се на фрагментима кућног лепа запажају трагови боје — најчешће белих и плавичастих тонова, што је, иначе, карактеристично за плочничке слојеве у самој Винчи.

Керамички налази у Ратини обухватају појаве које се срећу од Винче — Тордош II до краја Винче — Плочник, обухватајући и неке детаље карактеристичне за тзв. градачку фазу.

Најбројнију групу налаза представљају фрагменти керамике грубе фактуре, дебелих зидова и претежно мрко-црно печених. У њој преовлађују велики питоси, зделе коничног облика, као и биконичне зделе заобљење профилације, које се јављају у два облика — са кратким цилиндричним вратом и са ободом повијеним ка унутрашњости посуде.

Керамика fine фактуре је малобројнија и заступљена је претежно судовима који се сврставају у групу биконичних здела и мањих ваза. Ово посуђе је мрке до сјајно-црне боје и веома је често орнаментисано канелуром, која се, по правилу, концентрише на горњем конусу суда.

Луксузна црнополирана керамика се везује за старије слојеве насеља и веома често је праћена „знацима власништва“, који су, по правилу, лоцирани на доњој страни посуде или на доњем конусу. Ови знаци власништва не ишчезавају ни у вишим слојевима, али се ту јављају на керамици знатно грубље фактуре, што треба тумачити престанком израде посуђа у финој фактури.

Поред судова нормалне величине, у Ратини се налази и на већи број минијатурних судова,⁸ па зделица које Коросец третира као судове прелазног типа.⁹

Ако керамичке налазе из Ратине покушамо да паралелизујемо са облицима из Винче,¹⁰ добићемо следеће односе:

— пехари на пуној нози са левкастом конкавном стопом срећу се већ на коти 8,3 м и прате се до коте 4,2 м, што значи од Винче — Тордош II до краја Винче — Плочник I;

— плитке коничне зделе, које се јављају на 8,2 м, показују се као атипичне за ближе датовање, јер трају све до Плочника II;

— биконичне зделе дубљег конуса, са ободом повијеним ка унутра, јављају се на 5,8 м, обухватајући целу Плочничку фазу. Њихова варијанта у облику плитких тањира са увученим ободом карактерише тек завршну фазу Плочника, па је веома индикативна када је реч о дужини трајања у Ратини;

— амфорице биконичног облика, са кратким цилиндричним вратом, појављују се већ на 7,8 м, што значи у Тордошу II, па представљају једну од старијих форми у ратинском материјалу. Са друге стране, у Ратини се јавља њихова млађа варијанта, са нешто разгнутим ободом, која карактерише млађу етапу винчанске културе;

— насупрот томе, до сада откривени и реконструисани питоси сведоче о варијантама које се у Винчи срећу на коти 3,48 м, датујући, на тај начин, под једне куће, испод кога су нађени, у Винчи — Плочник II;

— појава високих амфора са дубоким доњим конусом и заобљеним раменом у супротности је са налазима из земуница у којима, уместо разгнутог обода са левкастим вратом, егзистира старији облик биконичне вазе са цилиндричним вратом;

— сита, која се у Ратини јављају са неколико примерака, нису нажалост, карактеристична, па их, у том смислу, овде не можемо употребити;

— биконични судови без профилисаног врата и обода, какви су нађени у фрагментима у Ратини, јављају се у Винчи тек у

Плочничкој фази, и то на коти 6 м, али их срећемо и у високим плочничким слојевима.

— најзад, треба нагласити да се у највишим слојевима у Ратини јавља и облик код кога је горњи конус сведен на јако изражени венац, чиме добијамо аналогије са материјалом из позних стратума Винче као још једну потврду дуготрајности живота у насељу.

Ако овом кратком прегледу до сада издвојених типолошких облика из Ратине додамо и извесне паралеле које се јављају у дршкама као једном од битних карактеристика керамике, добићемо следећу ситуацију:

— тракасте дршке, које варирају од чисто тракастих облика преко омчастих, па све до тако широких да се приближавају тунеластим, несигурне су за детаљнију анализу;

— округле чепасте дршке познате су нам код винчанског материјала са коте 6,6 и 5,7 м. Са истог нивоа, тј. са 6,4 м, потичу и брадавичасте дршке које су украшене убодом по дубини;

— тракасте дршке са рожастим завршетком срећу се на 7,6 и 4,2 м, док варијанту вертикалне језичасте дршке, која није перфорирана, већ само уштипана, налазимо далеко више — на 2,98 м. Тиме аналогије у формама судова показују своју сличност са типолошким паралелама у дршкама и потврђују датовање насеља у Ратини на Винчу — Тордош II до Винча — Плочник II.

Сагледано у ширим оквирима, аналогије за керамички материјал из Ратине налазимо у Рудној глави, где се срећу високе амфоре са левкастим вратом, као и крчизи са једном дршком, који су нам познати у Винчи на 6,5 — 5,5 м, затим у Гомолави и, најзад, у Црнокалачкој бари.¹¹

Компарирајући однос налаза из насеља у Ратини са материјалом који потиче са локалитета других винчанских фазијеса, морамо да, да првом месту, уочимо, не само сличности са материјалом из Плочника и Црнокалачке баре, који нас у првом моменту наводе на помисао да је реч о дубоком продору утицаја са запада на исток, него да истовремено констатујемо и велики број сличности који повезују ратинске налазе са материјалом из Напреља код Новог Пазара.

Из Напреља су нам познати примерци здела са тордираним ободом и орнаментом на унутрашњој страни,¹² какви се јављају као карактеристика градачке фазе, а има их и у Винчи и у Ратини. Дале паралеле се налазе у вазама са левкастим вратом, а затим код

судова са вертикалним вратом и нешто задебљалим ободом ка спољној страни.¹³ Као разлику у материјалу треба поменути недостатак здела са ободом повијеним ка унутра, које су у Ратини веома бројне, из чега се може извући закључак да су путеви развоја, бар у појединим каснијим сегментима, текли, ипак, одвојено. С друге стране, појављује се велика сличност у облицима дршки које се виде у полумесечастој, брадавичастој, тракастој и најзад у високој рожастој дршци, која представља уједно и једину директну паралелу за два примерка из Ратине које смо могли да нађемо у литератури.¹⁴ Будући да се налазиште у Напрељу везује у литератури за косовску варијанту, несумњиво је да долином Ибра теку далеко јача струјања него што се то до сада мислило.

Најближе паралеле са материјалом из тзв. србијанске варијанте показује ратински материјал са локалитетом „Дизаљка“ код Аранђеловца,¹⁵ где се, као аналогне, јављају дубоке биконичне зделе са кратким вертикалним вратом, дугим доњим и кратким горњим конусом; затим зделе са равним ободом и пластичним дршкама испод обода, па зделе са ободом повијеним унутра.

Дршке налазе своје паралеле у језичастом и лунуластом типу, док постоји и сличност у појави орнаментације на рамену посуде у виду плитких удубљења изведених врхом прста, какве у Винчи срећемо на коти 6,5 м.

Тиме се показује да Ратина, лежећи на раскрсници путева север — југ и запад — исток, преузима многе елементе који су мање или више карактеристични за поједине фазијесе винчанске културе постајући место где се под више утицаја формира специфични конгломерат детаља, који, можда, воде ка стварању једне изразито богате локалне варијанте.

Оно што у овом случају зачуђује када је реч о керамици и њеним облицима свакако је изузетно мали број фрагмената украшених урезаним линијама и пунктирањем, као и изразито одсуство полихромије. У Ратини преовлађује као украс готово искључиво канеловани украс, који је веома богат и јавља се чак и на материјалу изразито лоше фактуре док се целокупан колорит исцрпљује у небројеним варијантама *black topped* керамике, која даје примере од мрко-жуте до црне боје печења.

Ово се чини тим чудније, јер боја и њена употреба нису непознати у Ратини, што сведоче и примерци антропоморфне пластике, на којима се одржала кармин-црвена посна боја, као и прумени минералног материјала који је налажен у току истраживања.

Најзад, овај преглед керамике не би био потпун ако не поменемо да је и у Ратини нађен већи број минијатурних судова, као и ваза тзв. прелазног типа, по чему овај локалитет не представља никакав изузетак у целокупном винчанском комплексу.¹⁶

У изузетно бројном литичком материјалу са Ратине можемо издвојити глачано камено оруђе, где се у групи камених секира јасно диференцирају изузетно ретки примерци чекић-секира са отвором за држаље и далеко бројнија група глачаних и пригачаних секира без отвора.¹⁷

Чекић секире налазе своје паралеле у примерцима који се у Винчи налазе на котама 3,9 до 1,9 м, па тиме представљају једну позну стратиграфску појаву.

Секире без отвора за држаљу уклапају се у већ разрађену типологију коју су дали Д. Срејовић и Б. Јовановић у прегледу винчанских камених оруђа. Тако се јавља калупаста секира (тип А; 9,2—2,5), затим језичаста (тип Б1 и Б2; 9,1—2,3 односно 9,1—2,2 м), што заједно са чињеницом да су сви примерци рађени првенствено од магнезијум силиката (изузев управо једина два калупаста примерка који су од вулканита, тј. од мермера), јасно потврђују опредељење носиоца винчанско-плочничке фазе ка коришћењу овог белог, лаког и за обраду ванредно погодног камена.

У Ратини се, међутим, појављују још два типа, и то Д1 и Д2, односно трапезна и троугаона секира, које се у Винчи јављају у интервалу од 7,9 до 4,6 м. Овом архаичнијем материјалу свакако треба придружити у разматрању и појаву шиљака за стрелице, које су карактеристичне за винчанске слојеве од 8,5—4,5 м, па један изванредан буздован од мермера, који своју паралелу у Винчи налази на коти од 6,2 м.

Широки ножеви из Винче, са дубине 4—3 м, налазе се и у Ратини, па тиме допуњавају инвентар окресаног оруђа, попут стругалица, чије се паралеле у Винчи налазе на коти 4,5—4 м. Са друге стране, велики број шиљатих ножева вуче своје корене већ у облицима који се у Винчи јављају на коти 7,6 м.

Сумарно сагледани камени материјал прати појаве које се констатују у керамици и не одступа од датовања заснованог на основу керамичког материјала, тј. Винча — Тордош II — Винча — Плочник II.

Поред наведеног материјала, јављају се и велики лепезасти стругачи, мањи силексни ножеви, а забележена је и појава ножића од опсидијана, који нас поново воде у дубље слојеве Винче.

Од камених алатки у Ратини треба свакако поменути и налазе перкутера мањих димензија, камених кугли које су употребљаване као горњи камен ручног жрвња, а затим и већи број доњих млинских каменова — жрвњева рађених од жућкасто-црвенкастог кварцног пешчара.

Најзад треба истаћи да се у слојевима у Ратини налази и велики број пљоснатих речних облутака, који су, по правилу, симетрично окресани на дужим бочним странама. Доста њих не носи никакве трагове оштећења употребом, мада поједини имају оштећење чеоне стране. На тај начин они се приближавају примерцима какви су нам познати из Рудне главе.¹⁸ Чему су ови потенцијални батови служили у Ратини, где нема поузданих доказа о рударству, још увек је неизвесно, мада није искључено да су употребљавани као алатке за окресивање камена. Извесно је, међутим, да су, попут керамичких тегова, и ови могли имати исту улогу код рибарских мрежа, као и вертикалних разбоја, па о њиховој многострукој примени у Ратини треба повести рачуна.

Специфичност хемијског састава земљишта онемогућила је проучавање налаза од кости и рога, који су, судећи по налазима каменог глачала, били произвођени на самом локалитету.

Када је реч о елементима духовне културе међу покретним налазима са локалитета „Дивље поље“ у Ратини, свакако су најбројније заступљене антропоморфне фигуре, које се срећу у неколико различитих варијанти. Тако, међу њима можемо разликовати наге и обучене, затим мушке и женске и, најзад, стојеће и седеће. Значајно је напоменути да постоји јасна корелација између стилских одлика фигурина и типолошких одлика осталог покретног материјала, чиме се пластика из Ратине уклапа у развојну схему винчанске пластике уопште. Поред антропоморфне пластике, у ратинском насељу констатовано је и постојање зооморфне пластике као и њеног посебног облика — зооморфне звечке.

Најдубљу паралелу нашој пластици налазимо у Винчи на кости 8 м. Реч је о жртвеној зделици, која на ободу носи зооморфне протоме окренуте ка унутрашњости реципијента.¹⁹ Антропоморфне фигурине имају пар значајних репера од којих би поменули следеће:

— најкаснији налаз мушке фигурине са наглашеним гениталијама срећемо на 4,6 м;²⁰

— седеће фигурине са подавијеним ногама јављају се у Винчи на висини између 5,1 и 4,2 м;²¹

— минијатурне фигурине са птичијим лицем прате се на дубинама од 3,9 — 2 м;²²

— фигурине са урезаним меандром на сукњи налазе се на 2,5 м.²³

Даље паралеле налазимо у плочничком насељу на локалитету Чаршија код Рипња²⁴ у седећој статуети, а затим у Црнокаљачкој бари у представи наге статуете такође из позне фазе Винчанске културе.²⁵ Појаву пластичног ока, поред пластике косовске групе,²⁶ показује и један налаз из Напреља,²⁷ па не зачуђује таква појава у Ратини на пластици са птичијим лицем изразито лоше фактуре. Најзад, велики део статуета има директне паралеле у налазима из Дивостина,²⁸ чиме се пластика из Ратине укључује и у србијанску варијанту. Изненађујућа је појава једне статуете из релативно позне јаме у Ратини, која, по орнаменту на глутеима, изузетно подсећа на статуету из Кривеља — налазишта бубањске групе.²⁹

На крају, можемо да закључимо да неолитско насеље у Ратини *de facto* обухвата два значајна периода развоја винчанске културе — пре свега финално-неолитску фазу са краја Винча — Тордош II и почетка Винча — Плочник II трајући до краја Плочника II.

Већ сама чињеница да ово насеље, на ушћу Ибра у Западну Мораву, траје толико дуго, упућује нас на то да је место на коме је насеље подигнуто имало већи значај у свеукупним везама међу насељима винчанске групе, па је, са осталим насељима, сигурно било и веома добро повезано. Као такво, оно је несумњиво имало значајну улогу у трансферу културних утицаја, пре свега између севера и југа, али и истока и запада. По свему судећи, утицаји, који су текли преко овог пункта, нису за занемаривање, што показује и велики број паралела између ратинских материјала и материјала централне Србије, али и са материјалом који нам је познат из Напреља, Фафоса и Предионице, што ће рећи са косовском варијантом винчанске културне групе. Од посебног је значаја свакако налаз мале бакарне спирале у оквиру затвореног налаза са чисто винчанским материјалом, као и налаз керамичког материјала у највишим слојевима насеља, који својом типологијом одговара налазима са Рудне главе. Интересантно је да неке појаве из најмлађег слоја ратинског насеља сугеришу прелазне облике ка Бубањско-Хумској групи, чиме проблем прелаза у халколит постаје сложенији него што је до сада изгледало, сугеришући, при том, аутохтоност неких појава, које су до сада везиване за источнобалканску провениенцију.

Н А П О М Е Н Е

1. Научни-истраживачки пројекат „Истраживање неолитског градинског насеља на локалитету „Дивље поље“, село Ратина, СО Краљево“, изводи Народни музеј у Краљеву, у сарадњи са Центром за архивска истраживања Филозофског факултета у Београду, и уз финансијско учешће СИЗ за науку региона Краљево и СИЗ културе у Краљеву.
2. Прва сондирања извео је на овом локалитету Народни музеј у Краљеву 1980. г. Резултати ископавања нису публиковани.
3. О истраживању у току 1983. године види прелиминарне извештаје: С. Валовић, Резултати археолошких истраживања праисторијског насеља у Ратини, „Новела октобра“, 1/1983, стр. 56—65; *ibid*, Неолитско насеље у Ратини код Краљева — прелиминарни извештај о истраживањима у кампањи 1983. године, „Археолошки преглед“ (у штампи); *ibid*, Истраживање винчанског локалитета на ушћу Ибра у Западну Мораву, „Археолошки преглед“ (у штампи); Н. Љ. Валовић, На раскрсници заборављених магистрала, „Галаксија“, август 1984, стр. 40—41.
4. Б. Сталио—Р. Глаовић, Напреље-неолитско насеље код Новог Пазара, Народни музеј, Београд, 1956, стр. 8—10.
5. *Ibid*, стр. 20—21.
6. Д. Гарашанин, Религија и култ неолитског човека на централном Балкану, Неолит централног Балкана, Н. М, Београд, 1968, стр. 241—258.
7. Б. Сталио, Насеље и стан неолитског периода, Неолит централног Балкана, Н. М, Београд, 1968, стр. 77—106.
8. Н. Љамић—Валовић, Минијатурни судови у ратинском керамичком инвентару, „Зборник радова Народног музеја“, Чачак, XII/1983. (у штампи).
9. Ј. Корошец, *Miniјатурne staklenice v neolitu Jugoslavije*, *Act Archaeologica*, IX—X/1, (1958—59), стр. 4—5.
10. М. М. Васић, Преисторијска Винча, I—IV, Београд, 1932—36; М. Гарашанин, Праисторија на тлу Србије, Београд, 1973, стр. 81—104; исти, Централнобалканска зона, Праисторија југословенских земаља, II — Неолитско доба, Сарајево, 1979, 163—181.
11. Б. Јовановић, Рудна Глава — најстарије рударство на централном Балкану, Бор—Београд, 1982, М. М. Васић, оп. цит, 1932, стр. 88; М. Гарашанин, оп. цит, 1973, стр. 97.
12. Б. Сталио—Р. Галовић, оп. цит, 1956, Т IX, 1а.
13. *Ibid*, Т XVIII.
14. *Ibid*, Т VIII, 5.
15. Р. Галовић, Липовац—Дизљка, праисторија, II — каталог керамика I, Народни музеј, Београд, 1955.
16. Н. Љамић—Валовић, Минијатурни судови из неолитског насеља у Ратини, саопштење на шестом скупу АДС, Ваљево, 1984. (у штампи).
17. Најпотпунију анализу литичког материјала из Винче дали су до сада Б. Јовановић и Д. Срејовић у Прегледу каменог оруђа и оружја из Винче, „Арх. вестник“, VIII/3—4, Љубљана, 1957, па се у обради овог дела покретних налаза из Ратине аутор потпуно ослањао на наведену студију.
18. Б. Јовановић, оп. цит, 1982.
19. М. М. Васић, Преисторијаска Винча, II, Београд, 1936, стр. 23.
20. Исти, Преисторијаска Винча, III, 1936, стр. 127.
21. *Ibid*, стр. 105—106.
22. *Ibid*, стр. 82—97.
23. М. М. Васић, Преисторијска Винча, I, Београд, 1932, стр. 118.

НЕОЛИТСКО НАСЕЉЕ У РАТИНИ И ЏЕГОВО МЕСТО У ВИНЧАНСКОМ
КУЛТУРНОМ КОМПЛЕКСУ

24. Неолит централног Балкана, каталог, Народни музеј, Београд, 1968. кат. бр. 141.
25. Ibid, кат, бр. 118.
26. Д. Срејовић, Неолитска пластика централнобалканског подручја, Неолит централног Балкана, Народни музеј, Београд, 1968. стр. 177—241.
27. Б. Сталио—Р. Галовић, оп. цит, 1956, Т. XIII.
28. М. Богдановић, Старе културе на тлу централне Србије, кат. бр. 43, Народни музеј, Крагујевац, 1981.
29. Н. Тасић, Бубањ—Салкуца—Криводол комплекс, Праисторија југословенских земаља, III, неолит, Сарајево, 1979, стр. 87—115, Т. XIII.

**L'agglomération néolithique de Ratina et sa place
dans l'ensemble culturel de Vinča**

Les vastes fouilles de protection, effectuées dans les sites «Divlje polje» à Ratina, près de Kraljevo, ont confirmé que, sur ce terrain, se trouvent les vestiges d'une agglomération du type de celle de Vinča.

Le site qui couvre une haute terrasse fluviale, sur la rive droite de l'Ibar, près du confluent de cette rivière et de la Morava Occidentale, est naturellement protégé par les hauts talus de la terrasse, au nord et à l'est. A son extrémité méridionale l'agglomération était bordée d'une tranchée qui, de même que les vestiges à ciel ouvert, montre que l'agglomération présentait une forme ovale, son extrémité orientale s'éloignant considérablement de la terrasse de la Morava.

Sur l'étendue explorée on a pu distinguer nettement deux types d'agglomération: une agglomération souterraine qui est la plus ancienne et une autre, à la surface du sol, qui est la moins ancienne. Ce type d'agglomération se retrouve dans deux autres sites archéologiques: l'un des deux se trouve à l'endroit appelé «Ladjarište», à Vrnjačka Banja (Bains de Vrnjci), à 30 km à l'ouest de Ratina et, selon les découvertes fortuites faites jusqu'ici, on le situe à la fin de la phase de Vinča—Tordoš II et dans celle de Vinča—Pločnik. L'autre site, celui de Naprelje, près de Novi Pazar, s'étend à 100 km au sud-ouest de Ratina et on le situe dans la phase de Gradac et de Pločnik. On peut en conclure que la fondation des agglomérations du type de Vinča, dans le cours moyen de la Morava Occidentale, puis dans la vallée de l'Ibar, se déroulait, à la fin du néolithique, selon une méthode consacrée par l'usage: on commençait par établir une agglomération provisoire sous terre; celle-ci se transformait ensuite en agglomération classique du type de celle de Vinča.

Parmi les objets en céramique trouvés à Ratina, ce sont des fragments de récipients qui sont les plus nombreux: ils présentent une facture grossière, aux parois épaisses, la couleur de la cuisson étant celle d'un brun tirant sur le noir. Dans ce groupe prédominent les grands pithos, écuelles de forme conique, ainsi que les écuelles biconiques, au profil arrondi et au col cylindrique court ou aux bords repliés vers l'intérieur du récipient. La céramique de facture soignée est peu nombreuse et elle n'est constituée pour la plupart que par des écuelles biconiques et par des vases de dimensions peu importantes. Ces récipients d'un noir brillant sont ornés le plus souvent de cannelures convergeant vers le cône supérieur.

Les signes indiquant la propriété apparaissent relativement souvent et ils figurent, en règle générale, sur le fond du récipient ou sur le cône inférieur.

La comparaison de cette céramique avec les formes de Vinča permet à l'auteur de la situer entre la phase de Vinča—Tordoš II et celle de Vinča—Pločnik. A envisager le tout d'un point de vue plus large, des analogues aux amphores au col long et aux cruches à une seule anse se retrouvent à Rudna Glava, à Gomolava et à Crnokalačka Bara. D'autre part, des écuelles aux bords tordus et à l'ornementation décorant les parois intérieures des récipients se

retrouvent à Gradac, Vinča et Naprelje. Les analogies avec les objets en céramique mis au jour à Naprelje comprennent également les anses en forme de croissants, de protubérances et de queues, ainsi que les anses en corne, placées haut. Etant donné que le site de Naprelje est directement relié à la variante de Kosovo, il est hors de doute que la vallée de l'Ibar permettait le cheminement à des courants beaucoup plus forts qu'on ne le croyait jusqu'ici.

De nombreuses analogies avec ce qu'on appelle la céramique de variante serbe ont été établies entre la céramique de Ratina et celle du site «Dizaljka», près de la ville d'Arandjelovac; l'auteur met l'accent sur son ornementation en forme d'enfoncements peu profonds, exécutés par le bout du doigt sur les épaules des récipients.

Les outils en pierre accompagnent es manifestations que B. Jovanović et D. Srejšović ont enregistrées à Vinča, depuis la phase de Vinča—Tordoš II jusqu'à la fin de la phase de Vinča—Pločnik II. Il convient cependant de signaler ici la présence significative d'un grand nombre de silex fluviaux aplatis dont les bords latéraux sont obligatoirement taillés de façon symétrique et qui, à en juger par certains exemplaires endommagés par-devant, se rapprochent des massues de Rudna Glava. Les objets mis au jour à Ratina, servaient-ils d'outils pour tailler les pierres ou de plomb de pêche, faisaient-ils partie des métiers à tisser ou bien, avaient-ils une autre destination? Ce sont là des questions qui, pour l'instant, restent en suspens.

La composition chimique du sol, tout à fait particulière, a empêché l'étude des objets en os et en corne qui, à en juger par la présence de polissoirs, étaient produits dans ce site.

Quant aux éléments de la culture de Ratina, ce sont les figurines anthropomorphes qui sont les plus nombreuses, bien que les objets sculptés zoomorphes ne soient pas à exclure non plus. Par les types qu'elles présentent, les figurines peuvent être entièrement intégrées dans le schéma d'évolution des arts plastiques de Vinča.

On peut constater, en guise de conclusion, que l'agglomération néolithique de Ratina est à situer à la fin du néolithique, dans la phase de Vinča—Tordoš II et que, ayant subsisté jusqu'à la phase de Vinča—Pločnik II elle traduisait un croisement important d'influences culturelles entre le nord et le sud et entre celles de l'est et de l'ouest.